

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТІВ ЩАСТЯ / НЕЩАСТЯ

При всій зовнішній хаотичності образів, емотивних оцінок, пов'язаних з конкретними ситуаціями, в лінгвокультурі кожного народу об'єктивно виділяються комплексні знаки певної природи – культурні концепти [11:150]. Розуміння концептів досить варіативне. Варто наголосити, що в залежності від аспекту інтерпретації концепту, визначають: логічний, культурологічний, психолінгвістичний та суто лінгвістичний аналіз концепту. Г.С. Яроцька в своєму дослідженні звернула увагу на розуміння концептів як індивідуально-особистісних смислових утворень, які заміщають відповідні значення, об'єктивно закріплені в колективній мовній свідомості. О.О. Селіванова тлумачить поняття концепту як інформаційну структуру свідомості, різносубстрактну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, знань, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості та позасвідомого. Таким чином, концепт виступає осередком ментального світу людини, одиницею колективного знання, що має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою. Сукупність концептів в індивідуальній та колективній свідомості утворює концептосферу індивідуума, групи, народу в цілому. Концепти поєднують представників певної лінгвокультури, забезпечуючи фундамент взаєморозуміння між ними через «згустки смислу», в яких втілюється ментальність народу [11:150].

Досліджуючи концептуальне значення понять *щастя* / *нещастя* в українській, російській та англійській мовах, потрібно зазначити, що ці концепти є одними із загальнооцінних понять, що складають основу оцінного тезаурусу мови, оскільки оцінка є обов'язковим компонентом людської діяльності. Концепти *щастя* / *нещастя* визначаються як складові мовної картини світу. У силу своєї етнокультурної специфічності, ці концепти одержують неоднакове трактування в контекстах різних культур. Тлумачення

їх є важливим елементом побудови нової ціннісної парадигми, в якій зосереджується практичний оцінний досвід людей, уявлення про цінності, норми поведінки, загальноприйняті стандарти й ідеали суспільства. Концепти *щастя* / *нещастя* є універсальними для всіх культур людства, але мають безпосередній відбиток соціальної конотації, що впливає на виховання й соціалізацію, а це, в свою чергу, впливає на систему світорозуміння. Розвиваючи ідею безсумнівної важливості категорії *щастя*, С.Г. Воркачов відзначає, що ставлення до *щастя* входить до числа визначальних характеристик духовної сутності людини, уявлення про нього утворюють найдавніший пласт світогляду людства [3: 54].

Проте, внутрішня форма лексеми *щастя* є стертою, етимологічні джерела не дають єдиного загальноприйнятого варіанта його походження. Дослідниця Н.А. Сегал наводить різні тлумачення цієї лексеми. Наприклад, в Римі слово *щастя* асоціювалося з ім'ям богині Фортуни. Як відомо, слово «Fortuna» мало ще два значення – «удача» та «доля». Питання про те, яке значення слова *щастя* з'явилося першим, до сих пір залишається дискусійним. Згідно з гіпотезою М. Фасмера, поява в праслов'янській мові лексеми *щастя* пов'язана з давніми коренями *su – «хороший» + *cestь – «частина», тобто «хороша доля, талан» [12:816]. М. Фасмер наводить думку Бернекера про те, що лексема *щастя* означала: «доля, спільна участь» [8:146-149].

Щастя, за визначенням В.І. Даля, – це: по-перше, *рок, доля, випадковість, бажана несподіваність*, по-друге, *добробут і благополуччя; життя без горя, смутку і тривоги*. Таким чином, В.І. Даль пов'язує *щастя*, перш за все, з долею людини і лише потім – з добробутом [5].

У словнику А.Г. Преображенського висувається припущення, що слово *щастя* пішло від латинського кореня *scigo, що означає «рвати», «розривати», «полоти» [8:146-149].

Н.А. Сегал звертає увагу на цікавість тлумачення концепту *щастя* в дослідженнях С.Г. Воркачова, де науковець зауважує, що *щастя* має досить чітку внутрішню форму, точки зору на поняття *щастя* етнокультурно

марковані і відрізняються при переході від однієї цивілізації до іншої. В українській мові слово *щастя* закріпилося в значенні «доля, участь». Доля як уявлення щастя, за повір'ями, повинна була бути зустрічною людиною. Щоб жити щасливо і багато, людині необхідно було спитати у Долі, яке її призначення, в якій справі вона досягне успіху. Послідовне виконання дій, за порадами Долі, забезпечувало знаходження щастя. В цьому традиційному уявленні дуже яскраво простежуються дві тенденції, які й характеризують розуміння слов'янами *щастя*. Перша – це прийняття свого призначення, тобто смиренність зі своєю долею. Друга – праця, здійснення дій, за допомогою яких людина може «заробити» щастя. Розвиваючи думку Н.Д. Арутюнової про те, що „щастя – приречений сценарій життя”, С.Г. Воркачов відзначає, що автором цього сценарію є Бог, а виконавцем головної ролі – людина. Таким чином, розуміння *щастя* в значенні «доля», на думку С.Г. Воркачова, трансформувалося в більш близьке для сучасного носія мови поняття «удача, успіх» [4:35-42].

За даними деяких енциклопедичних джерел, у слов'янській культурній традиції поняття *щастя* нейтральне відносно опозиції поганий / хороший і може називати обидва типи долі: «успіх» та «фатум» [8:146-149].

Дослідниця Н.А. Сегал підкреслює цікавість сучасних інтерпретацій внутрішньої форми слова *щастя*: щастя – те, що складається з частин; щастя – похідне від російського слова «сейчас»; щастя – те, що відчують в конкретний момент життя [8:146-149].

Цікавим, з нашої точки зору, є визначення цього поняття філософським енциклопедичним словником: «Щастя – стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь». Отже, філософський словник тлумачить щастя як поняття морального усвідомлення, що означає такий стан людини, який відповідає найбільшій внутрішній задоволеності умовами власного буття, здійсненню свого людського призначення. Щастя є чутливо-емоціональною формою ідеалу [13]. Поняття *щастя* не просто характеризує певне конкретне

положення чи суб'єктивний стан людини, а виражає уявлення про те, яким повинно бути життя людини, що саме є для неї блаженством. Тому це поняття має нормативно-ціннісний характер. В залежності від того, як тлумачиться призначення і сенс людського життя, розуміється і зміст «щастя».

Існує й інший погляд на це поняття. Щастя – це боротьба. Таке розуміння щастя є протилежним попередньому. Це вже не певний ідилічний стан задоволення існуючим порядком, а, навпаки, постійне прагнення до кращого майбутнього та подолання перешкод на шляху до нього. Щастя – це і мета, спонукальний мотив будь-яких вчинків людини, і в той же час, це можливий наслідок цих дій [8:146-149].

Англійський етимологічний словник засвідчує, що слово «happy» увійшло у вжиток лише в середині XIV століття, і позначало «lucky» (удачливий, щасливий, везучий), що походить від hap (доля, випадковість) «chance, fortune». До нашого часу слово «happy» дійшло у значенні «blithe» («безтурботний», «веселий», «життєрадісний», «щасливий», «блаженний»).

Крім того, відомо, що раніше в англійській мові на позначення поняття «щасливий» використовувалося слово «silly», що зараз означає «безглуздий», «нерозумний», «дурний», «жалюгідний» [15].

Вважаємо, що ці особливості розуміння й тлумачення понять *щастя* та *нещастя* в українській, російській та англійській мовах допоможуть краще зрозуміти ставлення представників цих народів до даних концептів. Таке міжмовне зіставлення дає змогу встановити національно-специфічне і подібне в концептуалізації світу носіями порівнюваних мов. На нашу думку, найсуттєвіші та найяскравіші риси національно-мовної культури зберігаються у фразеологічному фонді.

Фразеологія відображає процеси, що відбуваються у навколишньому світі в результаті осмислення їх соціумом. Для нас важливим є те, що одиниці фразеологічної системи в більшій мірі ніж одиниці будь-якого іншого структурного рівня мови наділені національним колоритом, вони є носіями не тільки предметно-логічного значення, в їх формі відображені, сфотографовані

характерні риси етнокультурного обличчя даного народу [1:76-82].

Фразеологію ми розглядаємо передовсім як культурно зумовлену знакову репрезентацію інтеріоризованого етносвідомістю світу, адже світ у свідомості «проціджується» через мережу концептуальних моделей і відповідним чином трансформується. Психологічним підґрунтям фразеологічної стереотипізації є головне прагнення людини вилучити з наявної ситуації усе, що в ній є корисного, і відкласти про запас у вигляді рухливої звички вироблену в такому випадку реакцією, щоб використати її у ситуаціях того самого типу. Стереотипи поведінки етносу представлені в його культурі, традиціях, звичаях тощо, а вербалізовані, зокрема, у мовній фразеосистемі.

Уявлення про щастя та нещастя зафіксовано у багатьох українських, російських та англійських пареміях. Наприклад, поширеним є розуміння щастя у значенні `доля`, `успіх`:

(укр.) Не родись багатий та вродливий, а родись при долі і щасливий.

Як не було талану, так не буде й долі.

(рос.) Где нет доли, тут и счастье невелико.

Нет талану, не пришьешь к сарафану.

(англ.) Better be born lucky than rich (*досл. Краще родитись удачливим, ніж багатим*).

Nothing succeeds like success (*досл. Ніщо так не процвітає, як успіх*).

Fortune is good to him who knows (*досл. Удача прихильна до того, хто вміє нею скористатися*).

Важливо зауважити, що нерідкими є приклади, коли лексему *щастя* вживають в переносному сенсі:

(укр.) Йому щастить, як утопленому.

Такий щасливий, як та курка, що каченят виводить.

(рос.) Повезло – хоть в петлю лезь.

С твоим счастьем только в лес да по грибы.

В українській, російській та англійській мовах *щастя* неминуче

пов'язане з бідою, горем:

(укр.) Так воно прилучилося, що щастя за біду зачепилося.

(укр.) Хто горя не бачив, той і щастя не зазнає.

(укр.) Із щастя та горя скувалася доля.

(рос.) Счастье вечно не бывает, горе вместе с ним живет.

(рос.) Счастье с несчастьем в одних санях ездят.

(англ.) No joy without alloy (*досл. Не буває радості без сумного домішку*).

У прислів'ях і приказках реалізується контраст, опозиція цих понять, внаслідок якої очевидним є домінування біди, нещастя:

-за швидкістю: (укр.) Щастя біжить, а нещастя летить.

-за силою: (рос.) Было бы и счастье, да одолело несчастье.

(укр.) Добро пушить, а лихо сушить.

(укр.) Радість красить, печаль палить.

(укр.) В доброму житті кучері в'ються, а в поганому - січуться.

-за кількістю (укр.) На віку горя – море, а радощів – і в ложку не збереш.

(укр.) Горе – що море: ні перепливати, ні впливати.

Нерідко значення `біди`, `нещастя` передається через стихію води:

(укр.) Горе – що море: ні перепливати, ні випити.

(укр.) Бреду горем, мов тим морем.

(рос.) Наше счастье – дождь да несчастье.

(англ.) It never rains but it pours (*досл. Біда обрушується не дощем, а зливою*).

Цікавим, з нашої точки зору, є частотність вживання тієї чи іншої лексеми, що має відношення до понять *щастя* / *нещастя* в українській мові та аналогічних понять в російській і англійській мовах. В досліджених нами прислів'ях та приказках на позначення поняття *щастя* вживались наступні слова:

в українській мові: щастя, радість, везіння, добро, сонце, свято, зірки;

в російській мові: радость, счастье, удача, успех, солнце/солнышко, праздник, милость;

в англійській мові: happiness (щастя), luck (талан, успіх), stars (зірки), godsend (несподівана щаслива знахідка), blessing (благословення), gain (прибуток, виручка), comfort (зручний, комфортний).

Наведені приклади ілюструють різні критерії розуміння понять *щастя/нещастя* носіями досліджуваних мов.

Таким чином, в більшості випадків тлумачення і розуміння концептів *щастя/нещастя* виявляють високий ступінь близькості, проте не збігаються повністю, оскільки дійсність не відбивається у досліджуваних мовах в однаковій формі. Це зумовлено різним способом життя народів, культурними надбаннями тієї чи іншої нації, характером мислення та сприйняттям реальності.

Література:

1. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Відп. ред. Ю.О. Жлуктенко. – К.: Наук.думка. 1989. – 136 с.
2. Антрушина, Афанасьєва, Морозова: «Лексикологія англійської мови». – К., «Дрофа» 2000. – 307 с.
3. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с.
4. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. Краснодар, 2002. - 142 с.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – Т.4: Р - Я. - 2006. - 576с.
6. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. 3-е изд. – М.: Русский язык, 2001. – 502 с.
7. Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация. Сб.

статей / Институт языкознания РАН. – Калуга: КГПУ им. К.Э. Циолковского, 2005. – 296 с.

8. Сегал Н.А. Историко-этимологический аспект изучения концепта // Мова. Науково-теоретичний часопис. – Одеса: Астропринт, 2006. – №11. – с. 146-149.

9. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд): Навч. посібник для спец. «Українська мова і література», «Мова і література» / Черкаський держ. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – К.: Фітоцентр, 1999. – 148с.

10. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького; Наукова лінгвістична школа. – К.; Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

11. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология: монография / Е.А. Селиванова. – К.: Изд-во украинск. фитосоциолог. центра, 2000. – 248 с.

12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Прогресс, 1971. – 827 с.

13. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Ильичев Л.Ф., Федосеев П.Н., Ковалев С.М., Панов В.Г. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

14. Яроцкая Г.С. Английские концепты в русском языковом сознании // Мова. Мова. Науково-теоретичний часопис. – Одеса: Астропринт, 2006. – с. 150-155.

15. Klein, Dr. Ernest, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, Amsterdam: Elsevier Scientific Publishing Co., 1971.